Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Verslag Platform Groen erfgoed
Thema: Seventies, een groene woonomgeving via participatie en bottom-up processen

2 maart 2016, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Marrit van Zandbergen - Groen als stedenbouwkundig element in de jaren zeventig: een periode van kritiek en concepten

In de jaren zeventig zijn tegenreacties hoorbaar op de stedenbouwkundige ontwikkelingen en maatschappelijke processen van na de oorlog. Eind negentiende eeuw was het met het woonklimaat van arbeiders vaak slecht gesteld. De Woningwet (1901) stelde het maken van uitbreidingsplannen verplicht. In die plannen is een toenemende aandacht voor een goed woonklimaat met groenstructuur afleesbaar. Toch leverden niet alle uitbreidingsplannen van de twintigste eeuw de gewenste verbetering van het woonklimaat op. De Bijlmermeer, als hoogtepunt van het modernisme, eindigde deels in een mislukking. De functiescheiding werd (te) ver doorgevoerd en de eentonigheid en massaliteit van de bebouwing bezorgden veel bewoners juist een onaangenaam woonklimaat.
De tegenreactie van de jaren zeventig bestond uit een veelheid van ideeën, concepten en stromingen. Bloemkoolwijken en woonerven moesten zorgen voor een autoluwe wijk waar kinderen op straat konden spelen en mensen elkaar konden ontmoeten. Bewoners kregen inspraak op de vormgeving of aankleding van de wijk. Daarnaast ontstond een groeiend besef van de waarde van het landschap. Men zocht naar manieren om het landschap te incorporeren in de wijk om zo het woonklimaat te verbeteren.
De wijken Angelso (gebouwd in de jaren zestig volgens de wijkgedachte) en Emmerhout (jaren zeventig) in Emmen hadden de eerste woonerven. Hier was sprake van verdichting van de bebouwing terwijl toch een heel groene wijk ontstond. Het kleinschalig groen reikte tot aan de woningen. Deze wijk heeft modernistische kenmerken maar de huizen verspringen in de rij, wat eerder een kenmerk van de jaren zeventig is.
In Houten Noord werden eerst de wegen- en groenstructuur ontworpen. De hoofdwegen werden niet door maar om de woonkern heen gelegd. Een groene strook met fietspad loopt centraal door de kern. Op deze manier werd het groen voor alle bewoners goed toegankelijk en ontstond functiemenging.
In de Haagse Beemden is geprobeerd het landschap te incorporeren. De grote groengebieden in de wijk zijn echter niet goed aan de woonwijken vastgehecht en worden tegenwoordig niet goed gebruikt. Uit het overzicht blijkt dat sommige wijken uit de jaren zeventig tegenwoordig minder goed functioneren. Hier zijn ingrepen nodig. Aan ons – erfgoed professionals - om te formuleren wat typerend is voor de stedenbouw met het groen en wat de waarden zijn.

Arnout Kruijshaar – Groen in Zoetermeer; bottom-up ontwerpen in de jaren zeventig én nu

Zoetermeer werd in 1962 aangewezen als groeikern voor Den Haag en maakte inderdaad een enorme groei door. Volgens het principe van de ‘gebundelde deconcentratie’ werd voorkomen dat het platteland en ommeland van de stad willekeurig volgebouwd werd. Zoetermeer werd opgebouwd door een aantal dorpskernen aaneen te smeden tot wijken. Een ringspoorlijn, uniek voor ons land, verbond de verschillende wijken. De eerste wijk uit de jaren zestig bestond, net als de Bijlmer, uit hoge flats. En ook daar kwam er kritiek op het woonklimaat. De flats bestaan nog, maar de parkeerruimte is krap.

Park Seghwaert was al aangelegd voordat de woningen werden gebouwd. Het park met een fraaie detaillering kwam centraal in de wijk te liggen. Het werd door de gemeente ontworpen geïnspireerd door de ideeën van Louis le Roy. Doordat het beheer tegenwoordig is uitbesteed aan een aannemer verliest de aanleg aan detail. Parken uit die tijd zijn inmiddels 40 jaar oud en volwassen. Ingrepen zijn nodig, zoals vervanging van bomen. Participatieprocessen met betrekking tot groot onderhoud zijn dan ook opgestart. Ook belangenverenigingen zoals de Bomenridders zijn actief.

Ook het Binnenpark werd al aangelegd voordat de woningen kwamen. Daardoor is er bij de aanleg geen sprake geweest van inspraak. In dit park zijn wel bewust ruimten ingepland en open gelaten voor later in te passen functies. Bewoners wenden echter al snel aan de vormgeving en waren later geen voorstander van wijzigingen. De ingebouwde flexibiliteit is dus nooit gebruikt.

Het dichtgroeien van het natuurlijk vormgegeven park zorgt er voor dat het contact met de bewoners vermindert. Inmiddels nemen bewoners zelf initiatieven zoals De Hof van Seghwaert, een oude peren boomgaard, door bewonersinitiatief gemaakt tot een groene ontmoetingsplek. Andere bewoners vinden het beheer van de groene ruimte een taak van de gemeente. Bij het ontwerp van de wijken zijn hier en daar oude landschapselementen opgenomen. Soms levert dat dilemma’s op in het beheer. Een windsingel met populieren levert in sommige huizen veel schaduw op.

Als bij het beheer de bedoelingen van de ontwerper niet worden nagevolgd door gebrek aan geld of aan kennis, kunnen ongewenste situaties ontstaan. Voorbeeld is het niet meer kandelaberen van platanen. Of een niet goed uitgegroeide boombeplanting doordat het vellen van bomen aangeplant volgens het wijkers-blijvers systeem niet is uitgevoerd. Wijzigingen liggen altijd lastig omdat iedere bewoner andere wensen heeft: Sommige bewoners zijn gehecht aan de bomen en willen ze niet meer kwijt, aderen willen meer licht in huis. Om dit soort problemen het hoofd te bieden is visie vanuit de gemeente nodig en een goede communicatie met bewoners.

Anna van Gerve - Plantsoenrevolutie, openbaar groen projecten van Louis le Roy.

Nederland had in de jaren zeventig een voortrekkersrol in ecologisch ontwerp. In 2014 schreef Anna van Gerve haar master-scriptie "Plantsoenrevolutie, complexiteit en zelforganisatie in de openbaar groen projecten van Louis G. Le Roy". Daarin keek ze naar de invloed van het werk van Louis Le Roy op het groen in de openbare ruimte. Louis Guillaume le Roy (1924-2012) werkte tot in de jaren tachtig aan projecten in de openbare ruimte. Daarna trok hij zich terug om zich op eigen terrein aan zijn ecokathedraal te wijden. Het succes van die gestapelde aanleg in Mildam heeft zijn eerdere werk overvleugeld.

Zijn bekendste publicatie is *Natuur uitschakelen, natuur inschakelen* (1973). Het was een tijd waarin velen zich zorgen maakten over het milieu. Bij Le Roy leidde dit tot de wens om de omgeving zo in te richten dat er ruimte ontstond voor natuurlijke processen: van controlerend naar respecterend. 'Nu keiharde hoekige steden het landschap binnendringen moet de natuur iets terug doen. Met een soort jungletactiek zou de natuur zich in de steden moeten voortwoekeren en zorgen voor kathedralen van bomen, struiken en planten' (Wonen TA/BK, 1970). Zijn belangrijkste uitgangspunten waren Spontane natuur ('niet spitten, niet sproeien, niet snoeien') en Betrokkenheid van bewoners (participatie).
Overzicht van zijn projecten: Privetuin (Oranjewoud 1955), Kennedylaan (Heerenveen 1966), Lewenborg (Groningen 1973-83), Technische Universiteit (Eindhoven 1973), Regenboogkerk (Leeuwarden 1973). En in het buitenland: Woluwé-Saint-Lambert (Belgium 1973), Universiteit van Bremen (Germany 1978), Hamburg (Germany 1979), Cergy-Pontoise (France 1979). Veel ervan zijn teleurstellend geëindigd. Vaak was Le Roy zelf de drijvende kracht en namen bewoners het initiatief beperkt of niet over. Of de natuur ontwikkelde uit zichzelf een weinig interessant beeld, of de ontwikkeling ging te traag voor de gebruikers.
In de visie van Le Roy zou een menswaardige samenleving de volgende elementen moeten incorporeren: dynamisch natuurbeheer, bewonersparticipatie en complexiteit. Dynamisch natuurbeheer was het reageren op een ontstane situatie in tegenstelling tot het werken volgens of naar een statisch eindbeeld. Le Roy maakte dan ook geen ontwerptekeningen. Bij de Regenboogkerk in Leeuwarden werd een hoeveelheid gebruikt bouwmateriaal geplaatst om ter plekke een hoofdstructuur te maken. Vervolgens keerde hij er jaarlijks terug om met een groep mensen de plek en beplanting verder vorm te geven.
De mens is volgens Le Roy onderdeel van het ecosysteem. De spelende mens (homo ludens) is creatief en streeft naar vrijheid. Participatie is hen dan ook toevertrouwd. Zet een aantal mensen bij elkaar en er ontstaat vanzelf een ordening. De wijk Lewenborg in Groningen was qua participatie wel succesvol. Zelfs een lorrietrein van een bewoner kon een plek krijgen in het park.
Diversiteit (complexiteit) van een ecosysteem maakt het ecosysteem weerbaarder. Daarom creëerde Le Roy verschillende microklimaten vooral door de aanleg van hoogteverschillen. Het storten van puin voor dit doel werkte echter niet altijd. Bij de Universiteit van Bremen bleef een grote berg puin precies dat. Veel geduld voor een langzame ontwikkeling hebben gebruikers vaak niet. Le Roy omarmde een spontane ontwikkeling van de beplanting maar was pragmatisch. Hij was niet tegen het zaaien van planten of het kappen van een boom wanneer dat een betere plek voor bewoners opleverde; de mens was immers ook onderdeel van het ecosysteem.
Le Roys veelomvattende visie op groen in de stad heeft naast kritiek veel waardering en invloed gehad. De visie dat de mens onderdeel is van de natuur in de stad is ook tegenwoordig weer actueel (Rijksnatuurvisie 2014 'Natuurlijk verder').

Hans van Lunteren - Het Shanghai park in Utrecht Overvecht: 46 jaar betrokkenheid van burgers en ontwerper.
Hans van Lunteren studeerde in 1968 af als beeldhouwer. Hij ontdekte dat er weinig interesse was voor de omgeving van buiten-kunst. In Overvecht werd een nieuwe wijk gebouwd met een parkje waarin een kunstwerk moest komen. De bewoners wilden wel wat anders dan een 'normaal' park. Besloten werd tot de aanleg van een natuurlijk park. Hoewel hij geen groen-ontwerper was, ging Van Lunteren met collega kunstenaars Otto Hamer en Brigitte Janssen aan de slag. De gedachten van Louis Le Roy waren daarbij een steun in de rug: al kies je de verkeerde planten, de natuur geeft, en selecteert, zelf wel.

Ook hier werd geen plan vanachter de tekentafel bedacht. Ideeën, gebruikers en de natuur zouden samen een unieke omgeving scheppen. Omdat de kunstenaars grondverzet wilden laten verrichten moest er een manier verzonnen worden om de aannemer aanwijzingen te geven zonder een ontwerptekening te maken. Het werd een vlekkenplan, met daarop het minimale aangegeven: open en dicht, harde en zachte randen en hoogten (kom en kuil). Met het puin van de afgebroken Jaarbeurs werd een heuvel aangelegd. Met spoorbielzen keermuren en trappen. De paden werden verstevigd met slakken. Pas later kwam men erachter dat dit vervuilde materialen waren.
Traditionele speelplekken kwamen er niet: het voornaamste was dat kinderen werden geprikkeld om te bewegen. En dat gebeurde, zowel in de aanlegperiode als daarna. In de het park mochten olifantenpaden en crossfietsbanen ontstaan. Een overgangszone tussen de wijk en het natuurlijke park kreeg vorm middels verhoogde plantbedden met een aantrekkelijke natuurlijke beplanting langs verzorgde paden. Omdat bewoners hadden meegeholpen het park vorm te geven, kreeg het park geschiedenis voor ze. Die geschiedenis met een plek maakt het mogelijk voor bewoners om zich ermee te verbinden en betrokkenheid te voelen.
Nadat Van Lunteren zich had teruggetrokken uit het beheer groeide het park toch langzaam dicht. Als het te ver dichtgroeit raakt het park in zichzelf gekeerd en verliest het contact met de wijk en bewoners. De werkdagen van bewoners zijn inmiddels weer opgestart en dat heeft de sociale contacten in Overvecht bevorderd.
Een natuurlijk park moet dus wel degelijk onderhouden worden en sommige processen teruggezet of bijgestuurd. Het is jammer dat Louis le Roy zijn gedachten over beheer op langere termijn (wat te doen bij de ontwikkeling tot ontoegankelijk bos) nooit verder heeft uitgewerkt.
Recente ontwikkeling in het park was de aanleg van de aanlanding van een fietsbrug over de noordelijke rondweg naar het Noorderpark. Daarvoor moest er een grondlichaam van 7 meter hoog in het park van 2,5 hectare worden ingepast. Hoewel dat een groot deel van het park zou kosten is het initiatief toch omarmd en is de nieuwe heuvel samen met de bewoners opnieuw ingeplant.

Discussie

In de afsluitende discussie wordt gesproken over de (on)mogelijkheid om deze parken als erfgoed te bewaren. Er lijkt een tegenstelling tussen het concept van natuurlijke ontwikkeling van beplanting (en ecosysteem) en de monumentenwet die tot doel heeft een creatie te bewaren voor de toekomst. Toch valt dat mee. De aanleg bestaat grotendeels uit een concept; er blijkt tenslotte vaak geen (of een beperkt uitgewerkte) ontwerptekening. Kennis van het concept en de bedoeling is daarom nodig voor de waardering van de aanleg. Daarnaast is er het fysieke aangelegde terrein dat zich niet verplaatst en dat een omgrenzing heeft. Zowel identificatie als waardering zijn mogelijk.
Uit de lezingen blijkt dat er consensus is bij beheerders en bewoners over wanneer een park te ver dichtgroeit en onderhoud nodig is. Vernieuwende suggestie uit de zaal is om wanneer bewonersparticipatie onderdeel van het concept is, om de bescherming dan ook te richten op het stimuleren van participatie!
Verder wordt gewaarschuwd voor het over één kam scheren van ‘de’ groenaanleg uit de jaren zeventig. Dé bloemkoolwijk bestaat niet, niet alleen zijn de die wijken onderling

verschillend, ook binnen een wijk is veel differentiatie. Tevredenheid van bewoners kan binnen een wijk, blok, of zelfs gebouw verschillen.

Volgend platform: woensdagmiddag 5 oktober 2016 in Amersfoort.